

Dugonics András.

1. Általános alapvetés.

A magyar történelemben ritkán fordulnak elő méltóság-teljesen, szabályosan hömpölygő történelemhullámok. A hirtelen átalakulások után sokszor ugyanazt a magyarságot hosszú ideig nem lehet fölrajzni látszólagos „tespedéséből“, egyhangú élete folyásából. Ilyen hosszabb tespedés látszatát mutatja az 1720—1790-ig terjedő 70 esztendő, mely idő alatt a magyarság egy heroikus erőfeszítés után hosszú időre tétlen, közömbös nyugalomba látszik süllyedni. Ez idő alatt mintha nem alakulna ki semmi igazán jelentős, hirtelen virágzást, nagyszabású és eredményes cselekvéseket életre hívó esemény-komplexum, sem pedig bármiféle egységes „kultúra“ s az alig észrevehető nemes törekvések mellett látszólag csupán a mindennapi élet értékeiért való küzdelem folyik tovább.

A magyar történetnek szinte egyetlen századát sem lehet átértékelni, ha nem vesszük számba, hogy a magyarság az életviszonyokhoz kitűnően alkalmazkodó, friss és életteli népelemek összetevődéséből állott elő. Ez tette képessé, hogy történetének válságos pontjain az erejét fogyasztó nagy nemzeti katasztrófák után mindig következetesen ügyes alkalmazkodással igazodik az új viszonyokhoz. Minden lehetőt megkísérel, hogy nehéz helyzetét nem csupán elviselhetővé tegye, hanem a lehető legjobban kihasználja. Egyfelől foglalkozásait változtatja, másfelől idegen népeket, telepéseket fogad be, majd a területi elhelyezkedés súlypontját csoportosítja át, az országnak hol egyik, hol másik részén fejtve ki kulturális és gazdasági energiáit, sőt az ilyen átcsoportosítások során az egyes részeket időlegesen politikailag is szembeállítja egymással.

Igy alkalmazkodik a magyarság a XVIII. századot megelőző török hódoltság hosszú ideje alatt is a megváltozott viszonyokhoz, de ugyanazt a politikát folytatja a szatmári béke-

kötés után is, amikor a látszólag nyugalmas években a visszacszerzett területeken, sőt elsősorban azokra támaszkodva nagy lendülettel veti meg a következő századok számára nemzeti létének alapjait. Mindenekelőtt még erőteljesebben visszafordul az előző két században kialakult állattenyésztés és az ennek megfelelő kultúrfok irányában, kiegészítve azt azokkal a kultúrkövetelményekkel, amelyeket a XVI—XVII. század európai műveltségű időszakában magáévá tett. A Dunántúl keleti felén s a Nagy Magyar Alföld pusztai területein fölvirágozik a legeltető állattenyésztés s az Alföld kisebb-nagyobb mezővárosai, Szeged, Kecskemét, Debrecen, Szentés, a Kis- és Nagykunság, a Jászság és Hajduság újra gazdagodni s bizonyos mértékig polgárosodni kezdenek.

A megújulás másik tényezője idegen telepesek nagyszámban való befogadása. Bár a telepítés csak részben magyar telepítéspolitikai eredménye, mégis hamarosan kifejti hatását a magyarság óriási beolvastó ereje. Így lesz az olasz származású kuruc katona fiából, a borsodmegyei gróf Gvadányi József tábornokból szélsőséges magyar, akinek jórészt németből átvett írásai tiszta magyar szellemet sugároznak s így lesz a szegedi Dugonics — bár dalmata származású nagyapja még magyarul sem tud — a magyar elődök lelkes hitvallója.

Az előtérbe kerülő legeltető állattenyésztés, a gazdagodás és birtokszerzés vágya a magyarság nagy tömegeit a nyugati és északi részekről az ország közepére és keleti része felé tömöríti.¹ E korszakban a magyarság újra *Kelet* felé fordul, hogy a török, német és saját vérei által elpusztított gyér népességű területen fejtsse ki nagyszerű lendülettel megmaradt életerejét. A Nagy Magyar Alföld s a Dunántúl keleti fele ekkor a magyarság legfőbb energiaterülete s a XVIII. század kiváló egyéniségei között ismét előtérbe kerülnek Magyarország középső és keleti részének szülöttei.

Hogy ennek a kornak szellemiségét megérthessük, az előző korok fejlődési vonalába kell állítanunk. A XVIII.

¹ A XVIII. század nagy magyar vándorlásairól l. Szekfü Gy. Magyar Történet VI. 219—220., továbbá „Szentés” monográfiája 89: Gál István református predikátor 1760 körüli följegyzései szerint Szentésen oly nagy a népkeveredés, hogy „a hajdusági, debreceni, Körös, Kecskemét tájéki, fejérmegyei, sármelléki, pápai, veszprémmegyei s végül a Léva környéki népviseletek mind egyidőben honosok”. Mindezekkel szemben l. Magyarország 1720-as népszámlálását (Die Bevölkerung Ungarns zur Zeit d. Pragmatischen Sanction. 1896), amikor a Dunántúl keleti fele és az alföldi megyék még aránytalanul néptelenek.

század szellemi alkata ugyanis, amellet, hogy a XVII. század gondolatvilágának szerves folytatója, nagy mértékben hasonlít a XVI. század lelkiségéhez. A XVI. században a törökkel való folytonos harcok szinte nomádos erkölcsökkel, a vitézség, a bátorság nagyratartásával járnak együtt. A török hódoltság első évszázadában az általános emberideál a vagyonszerző ügyes gazda, aki birtokát minden pillanatban kész úgy fegyverrel, mint okos politikával megvédeni, aki a végeken s a törökkel való mindennemű harcokban, párviadalokban hősi bátorsággal vitézkedik, aki hazájához, hitbeli álláspontjához nagy szívóssággal ragaszkodik. Ő az, akit a hősi kalandokat megéneklő lantosok és énekesek dicsőítenek. E korszak vitézi harcokétségét, a török hódítókkal és hódítással szemben való csüggedetlen, bátor optimizmusát a XVII. század idején mindjobban elhatalmasodó pesszimista életfelfogás váltja fel, mely részben vallásos érzelmekből táplálkozik, részben nyugati kultúrával telített tudatos politikai és társadalmi életfelfogásból. A magyar katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt elterjedt szólam, hogy Isten büneiért veri a magyar nemzetet, amelynek most már alig akad más kivezető útja, mint a vallásfelekezetek által különbözően leszögezett igazságokhoz megtérni, míg a gyűlölt török uralommal — még ha harcolunk is ellene — mint szinte elkerülhetetlen rosszal, lehetőleg meg kell alkudni. Bocskay István, Pázmány Péter és Bethlen Gábor különösen jellegzetes kifejezői ennek az általános életfelfogásnak. Emellet tovább él az előző század vitéz, harcias szelleme is, mely nem kevésbé magyar jellegű, azonban mindinkább nyugatos eszmékből táplálkozik és épen ezért gyakran tudatosan pesszimista. Zrínyi Miklós e lelkiség legkiválóbb képviselője. A XVIII. századot megelőző két század, ha nem is nagyarányú, az egész nemzetet virágzásba borító korszakok, de a vezető lángelmék eredményes próbálkozásai jellemzik, ahol a kitűnő elmék, úgy időben, mint területi tekintetben, mintegy egymás kezébe adják a soha ki nem alvó szövétneket.² Azonban a XVII. század második felében s még inkább a kuruc korszakban az egész társadalmi és kulturális életforma hanyatlásnak indul. Már nincsenek több-kevesebb sikert, életművükben bizonyos teljességet elért egyéniségek s

² Martinuzzi Fráter György, Nádasdy Tamás, Báthory István, Zrínyi Miklós a szigetvári hős, Balassi Bálint, Bocskay István, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és politikus jellegzetes példák erre.

így lángelmék sem, csupán nagy akarások. Rákóczi Ferenc erős hite és erkölcsisége, hatalmas szervező ereje, kitűnő intelligenciája meddő tehetetlenségbe vész. A pillanatnyilag kimerült és külső erőktől elnyomott nemzet szellemiségében a nagy-szerű energiák mintegy szétszóródnak s a XVII. század elejének tudatos és kritikus pesszimizmusa teljes reménytelenségbe megy át.

Ezt a pesszimizmust a XVIII. század huszas éveitől kezdve, a béke beálltával egy mindinkább elhatalmasodó optimizmus váltja fel, mely bizonyos tekintetben emlékeztet a XVI. század friss, tetterős és bizakodó beállítottságához. Az új területek benépesítése, az új telepesek beolvasztása s az elpusztult értékek helyreépítése az a feladat, mely e kor energiáját igénybeveszi. E célkitűzések viszonylagos sikere, a magyar állami, társadalmi és gazdasági élet rég nem élvezett stabilitása s a magyar harci dicsőségnek a külső háborúkban újból való felcsillanása egy újszerű optimizmust hoz létre, amely részben a múlt, részben a jelen dicsőségének átértékelésével bizonyos heroikus szint is ölt magára. Ez az optimizmus kezdetben erősen vallási jellegzetességeket mutat és szemmel láthatólag kivirágzik Mária Terézia uralkodása első felében. Ekkor alakul ki az a hit, hogy a folytonosan végveszélyben levő és rendkívüli csapásoktól sújtott Magyarország csakis azért menekülhetett meg, mert ez a föld Mária országa, ez a nemzet Isten különös kegyelméből már ősidőktől kezdve nagyszerű fejedelmeket, sőt szenteket nyert uralkodókul, Attilától és Árpádtól kezdve Szent Istvánon, Szent Lászlón, Nagy Lajoson, Mátyáson át a töröktől megszabadító Lipótig és a dicsőségesen uralkodó s a magyarokat hőn szerető Mária Teréziáig. Ez a még erősen vallási jellegű beállítás azonban mindinkább magyar színekkel telítődik. A jezsuita írók latin nyelvű történetírásukkal és pontos kutatásaikkal megalapozói lesznek a magyar előidők hazafias érzésű kutatásainak. A hazafias érzésekkel telített iskoladráma, a föld-leírás és a történetírás népszerűbb fajtája az erősen humanisztikus műveltségű jezsuiták kezéből lassankint átsiklik más tanítórendek, a piaristák, a pálosok, a minoriták, a ferencrendiek és a protestánsok kezébe, akiknek iskolái már nem annyira Nyugatmagyarországon és a Felvidéken, hanem legnagyobb-részt a Dunántúl keletibb részén s az Alföldön és Erdélyben vannak.³ „Egy pálos szerzetes, Orosz Pál kiadja 1754-ben

³ V. ö. Finácz Ernő. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. 147, 164.

»Nagymagyarország« királyainak és fejedelmeinek többnyire költött beszédeit, abból a hitből kiindulva, hogy »az ő nagylelkeik ma is élnek közöttünk.«⁴ „II. András, Nagy Lajos, a Hunyadiak, Kinizsi, Nádasdy, Zrinyi, Eszterházy beszédei mellett ott találjuk Attilának nem kevesebb mint tíz beszédét“. Ebből is láthatjuk, „mily erővel ragadta meg a történeti öntudatra ébredt magyarság a hún-magyar rokonságtól nyújtott lehetőséget arra, hogy történetét a világraszóló hún történettel hosszabbítsa“.⁵ A jezsuita Thuróczy László 1729. évben ekkép fejezte ki a magyarság e korbeli önelégült optimizmusát: „Magyarországnak a jó Isten mindent megadott, ami csak a jó és boldog élethez kívántatik s nincs oka sem az olasz Campagnát, sem más, akármily boldog országokat irigyelni, mert Magyarország, a nemzetek táplálója és mondhatnám, a világnak compendiuma, szerencsés kivonata“.⁶ Ugyanezt a gondolatot a protestáns Bél Mátyás tanítványa, Tomka-Szászky János 1748-ban megjelent nagy világföldrajzában a következő büszke és lelkes mondatban sűríti össze: „Extra Hungariam non est vita, et si est, non est ita!“ Losonczi István nagykőrösi gimnáziumi igazgató pedig ugyanezt a mondást a Hármas Kis Tükörben 1773-ban ekként magyarítja: „Nincs jobb élet, mint Magyarországon“.*

Ennek az önmagával elégedett, de érzelmes heroizmussal telt kornak nem volt meg a lehetősége, hogy friss lendületét nagyszabású feladatok megoldásában teljesen kiélje. A század végefelé azonban a mindinkább előrehaladó polgárosodás hatása alatt e kor nomádus jellegű, a földhöz és realitáshoz kevésbé kötött lelkülete bizonyos polgári érzésekkel színeződik. Az a tudat tehát, hogy érdemes a meglevő alapokon tovább dolgozni, szorgos munkával előrejutni, új, aprólékos polgári kultúrát is kibontakoztat. Ámde ezek a polgári érzések a nyugati kultúrától kevésbé érintett keleti részekben szorosabban összekapcsolódnak a korabeli magyar társadalom lelkesedésre hajlamos érzelmiségével és ilymódon határozottan elkülönülnek a korabeli német szentimentalizmus érzelmvilágától.

A primitivitás irányában való visszafordulás idején csu-

⁴ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 146.

⁵ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 147.

⁶ Szekfü Gyula. Magyar történet VI. 149.

* A szóban forgó mondás a Hármas Kis Tükör 1836-iki, Holéczy Mihály által átdolgozott kiadásában vers alakjában is kifejeződik:

„Nincsen másutt élet, csak Magyarországon,
Ha van is, de ilyen nincs egész világon“.

pán két élethivatás az, amely a múlt kultúrértékeit tovább tudja vinni: és ez a *pap* és a *katona* élethivatása. Már az ósnomád társadalomban is a pap és a vezér élethivatása differenciálódik legelőször, s minden a kezdetlegesség felé visszaforduló korszakban is újra ezek emelkednek ki, mialatt a többiek a társadalom egészével együtt az élet reális értékei felé fordulnak és azokba süllyednek bele.

A XVIII. század közepének magyar társadalmában a pap és a katona élethivatása biztosít a maga kiválóinak olyan látókört, melynek alapján magasabb kultúrértékek virágozhatnak ki. Már hivatásuknál fogva is állomásaikat folyton változtatni kénytelenek és így sok új impressziót fogadnak magukba.⁷ A XVIII. század magyar irodalmában való páratlanul jelentős szerepüket speciálisan magyar okok is magyarázzák. Az osztrák fennhatóság nem engedi érvényesülni a magyarság nagy-szerű hadviselő készségét s a lefojtott energiák új utat keresnek maguknak. A heroikus és tette vágyó érzelmek levezetése így válnak vitéz tábornokokból (pl. gróf Károlyi Sándorból) és más katonatisztekéből részint birtokaikat gyarapító kitünő gazdák, részint pedig az eddig elárvult nemzeti irodalom művelői. A generálistól egészen az egyszerű őrmesterig mennyi az irodalommal nagy szeretettel és buzgón foglalkozó katona! Még a kuruc korból marad vissza a katonai pályáról teljesen leszorított Mikes Kelemen, ott vannak azután Amadé László, Orczy Lőrinc és Gvadányi József tábornokok, majd Mária Terézia testőrei: Barsay, Báróczy, Naláczi, a két Bessenyei; Csizy István őrnagy, Fazekas Mihály főhadnagy, le egészen Kónyi János őrmesterig, aki „a nemes magyar hazának együgyű hadi szolgálója”. De nem tudja kielni tettvágyát a sok kiváló szerzetes, világi pap és prédikátor sem. Már nyoma sincs az előző század első felében lezajlott, a két hitvallás igazáért és hatalmi kérdéseieért késhegyig menő harcos hitvitáknak. Mária Teréziának alapjában békés, az államra isont mindenekfelett szem előtt tartó uralma a felekezet embereit a politikai harcok teréről mindinkább az érzelmek, a felekezet belső élete felé szorítja. Így lesznek a felekezetek agilis papjaiból egyrészt lelkes nevelők, másfelől irodalom- és tudományművelők, a régi magyar elődöknek lelkes szószólói. A jezsuita Faludi, Katona, Pray, Baróti Szabó, Sajnovics, Révai, Rájnis, a piarista Pállya, Be-

⁷ Dugonics András például élete 16. évétől 46 évéig a következő helyeken működik húzamosabb ideig: Privigye, Nagykaroly, Nyitra, Szeged, Vác, Meggyes, Nagyszombat, Buda és Pest.

nyák, Péchy, Koppi, Dugonics, a pálos Orosz Pál, Virág Benedek, Versegghy, Anyos, a lutheránus Bél Mátyás, a kálvinista Bod Péter és Péczeli — hogy csak a legjobbakat említsük — mind ennek az irodalom és a tudás birodalma felé forduló cselekvési készségnek kitűnő képviselői.

A XVIII. század írói egyelőre csak keresik a formákat, melyekben nemzeti heroizmusuk valami módon kifejezést nyerhessen. Hogy a belső érzés a fontos, nem pedig a kifejezés formája, látszik ez abból, hogy ebben a korban a történeti munkák, a földrajzi művek, a versek és regények lényegükben alig mások, mint a múlt és jelen nemzeti dicsőségét, a föld és magyar népe kiválóságát magasztaló, vagy ennek erkölcsi tökéletességét, anyagi jobbulását elősegítő vitézi énekek. Akik ebben a korszakban leginkább kitűnnek, azok szükségkép papok és katonák, szükségkép a magyarság friss energiájú részéből a Dunántúl keletibb feléről, az Alföldről vagy Erdélyből valók, szükségkép nem egyoldalúak, hanem a nemzeti érzést a maga egészében kifejezni akarók, egyformán vers- és prózaírók. Így lesz a XVIII. század második felének két legkiválóbb képviselője a Nyírségből származó bécsi magyar testőr: Bessenyei György s az Alföld közepéről, Szegedről származó piarista, a magyar nyelv lelkes apostola, a magyar irodalom eposzi hagyományainak továbbvivője, a magyar regényírás és a magyar néptudomány első úttörője: Dugonics András.

(Folytatjuk.)

Bibó István.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

IV. A magyar-török viszony.

1. A magyar-bolgár érintkezés kora és színhelye.

Annak a megállapításával, hogy a magyar őshaza Baskiriában volt, a magyar-bolgár érintkezés színhelyére és korára nézve is egy meghatározó adat birtokába jutottunk. Nem helyezhetjük ugyanis már ennek egyik színhelyét Zichyvel, Hómannal és Némethtel Nyugatszibériába; mivel pedig a bolgártörök törzseket, amint ezt teljesen hiteles történeti adatokból tudjuk (v. ö. Németh i. m. 98 l.), a szabirok 461–65